

Andrzej Kmiecik

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

O filozofii przedsiębiorstwa Józefa M. Bocheńskiego i współczesnym kryzysie finansowym

Artykuł jest związany z moimi badaniami w dziedzinie komputerowej symulacji zachowań społecznych. Celem jest zaproponowanie nowych tematów badań w filozofii oraz próba spojrzenia na współczesny kryzys finansowy poprzez koncepcję przedsiębiorstwa Bocheńskiego. Struktura tego tekstu jest następująca: (1) Uwagi metodologiczne; (2) Co to jest filozofia przedsiębiorstwa i jakie jest jej miejsce w filozofii?; (3) Stan badań; (4) Stanowisko Bocheńskiego; (5) Przyczynek do ontologii przedsiębiorstwa; (6) Kryzys finansowy – współczesny kontekst filozofii przedsiębiorstwa.

Uwagi metodologiczne

Przyjęta tu została droga badania zwana z „góry” w „dół” (*top-down*). Oznacza to, że w punkcie wyjścia zakłada się aktualne osiągnięcia w danej dziedzinie i na tym tle prezentuje się jakąś wybraną teorię. W tym konkretnym przypadku chodzi o przedstawienie koncepcji Bocheńskiego na tle filozofii gospodarki. W konsekwencji, nie będzie tu wglądu w całość prac Bocheńskiego ani też nie będzie przedstawiona jakaś ewolucja jego poglądów. Będzie to przede wszystkim prezentacja koncepcji Bocheńskiego. Przeciwna droga badania, czyli z „dołu” do „góry” (*bottom-up*) dałaby wgląd nie tyle w samą koncepcję przedsiębiorstwa, co raczej w jej umiejscowienia w całości prac Bocheńskiego.

Co to jest filozofia przedsiębiorstwa i jakie jest jej miejsce?

Nawiązując do tradycji filozoficznej Europy widzimy, że wszelką filozoficzną refleksję nad życiem społecznym określa się mianem filozofii społecznej. Upra-

wiano ją np. w szkole frankfurckiej (Th.W. Adorno, M. Horkheimer, J. Habermas). W zależności od rodzaju społeczności wyróżnia się różne subdyscypliny filozofii społecznej, takie jak filozofia państwa, filozofia prawa, filozofia kultury, filozofia gospodarcza. Ta ostatnia, choć różnie rozumiana, dotyczy życia gospodarczego człowieka. Filozofia gospodarcza ma swoje początki u Arystotelesa. Współcześnie, w jej ramach uprawia się np. filozofię pieniądza, filozofię rolnictwa, filozofię pracy¹. Tu jest właśnie miejsce na filozofię przedsiębiorstwa, gdyż ono jest podstawowym elementem w życiu gospodarczym. Oczywiście cała filozofia społeczna jest zanurzona w antropologii filozoficznej. W konsekwencji, również filozofia gospodarki i filozofia przedsiębiorstwa też są zależne od rozstrzygnięć w antropologii filozoficznej.

Stan badań

Z przedsiębiorstwem i przedsiębiorczością jest związany cały szereg dyscyplin akademickich, m. in. takie jak: ekonomia, doradztwo, finanse i inżynieria finansowa, systemy informatyczne, zarządzanie. Szczególnie rozwiniętą dziedzinę badań stanowi teoria zarządzania. Świadczy o tym choćby wydana w dwunastu tomach encyklopedia poświęcona właśnie zarządzaniu².

W związku z rozwojem systemów informatycznych powstała inżynieria wiedzy i jej subdyscyplina – inżynieria ontologiczna. Obie są istotne dla projektowania obiegu informacji w przedsiębiorstwie³. Prócz problemów związanych z ontologią pojawiają się tu problemy z dziedziny etyki, dotyczące prywatności, wolności i ewentualnego „targetowania” reklam. Otóż współczesne przedsiębiorstwo zbiera informacje o klientach. Informacje te nie muszą się ograniczać wyłącznie do rodzaju sklepu, w którym towar został zakupiony, ani do podania kodu pocztowego klienta. Jeśli jednak towar (np. markowa torebka, markowe spodnie, itd.) został wyposażony w radiową identyfikację (tzw. RFID), to można – poprzez satelity – śledzić wędrówkę towaru na całym świecie, a tym samym

¹ V.: G. Simmel, *Filozofia pieniądza*, przeł. A. Przyłębski, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 1997; R. Manteuffel, *Filozofia rolnictwa*, PWN, Warszawa 1987; J. Kondziela, *Filozofia społeczna*, [w:] Encyklopedia katolicka, TN KUL, Lublin 1989, t. 5, kol. 268-270; Ł. Czuma, *Filozofia gospodarcza*, [w:] Encyklopedia katolicka, TN KUL, Lublin 1989, t. 5, kol. 256-257; Cz. Strzeszewski, *Integralny rozwój gospodarczy*, ODiSS, Warszawa 1976; I. Czuma, *Ustrojowe podstawy skarbowości na tle konstytucji kwietniowej*, TN KUL, Lublin 1937 (dostępne w bibliotece cyfrowej: <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=2212&from=FBC>).

² *The Blackwell Encyclopedia of Management*, C. Clubb (ed.), Blackwell Publishing Ltd, 2005.

³ E. Motta, N. Shadbolt, A. Stutt, N. Gibbins (eds.), *Engineering Knowledge in the Age of the Semantic Web. 14th International Conference*, EKAW 2004 Whittlebury Hall, UK, October 5-8, 2004 Proceedings, Springer Science + Business Media, Inc., Berlin, Heidelberg 2005; S. Staab, R. Studer (eds.), *Handbook on Ontologies*, Springer Verlag, Berlin, Heidelberg 2009 (wyd. 2.); A. Gómez-Pérez, M. Fernández-López, O. Corcho, *Ontological Engineering with examples from the areas of Knowledge Management, e-Commerce and the Semantic Web*, Springer-Verlag London Limited 2004.

i jego właściciela⁴. Takie zbieranie informacji o klientach nazywa się zarządzaniem relacjami z klientami i w literaturze przedmiotu określa się skrótem CRM (*Customer Relationship Management*)⁵.

Szczególnego rodzaju problemy etyczne i ontologiczne powstają w związku z inżynierią finansową. Są one spowodowane tym, że współcześnie nastąpiło odejście od ekonomii politycznej na rzecz ekonomii matematycznej, będącej wytworem naszej Zachodniej cywilizacji⁶. Wspomniane wyżej problemy są związane z pytaniem o status ontologiczny wytworów tej inżynierii oraz ich stosowaniem w życiu społecznym. Konsekwencją mody na ekonomię matematyczną jest to, że uniwersyteckie wydziały ekonomii zostały zdominowane właśnie przez ekonomię matematyczną⁷, a problematyka humanistyczna przestała być atrakcyjna dla ekonomistów. Z dominacją matematyki w ekonomii wiąże się również powstanie ekonofizyki. Stosuje ona matematykę mechaniki kwantowej do opisu zjawisk ekonomicznych, np. takich jak powstawanie i pęknięcie „banierek” spekulacyjnych⁸. Na tym matematycznym tle odmiennie przedstawia się psychologia zachowań ekonomicznych, która bada zachowania na giełdzie i w sektorze prywatnym, rozważa pojęcie samokontroli, konsumpcji i szczęścia, bada decyzje finansowe, odpowiedzialność społeczną korporacji. A w tym wszystkim odwołuje się również do neuroekonomii⁹.

Czy wśród współczesnych badań nad gospodarowaniem – mówiąc ogólnie – pojawia się jakaś refleksja filozoficzna? Odpowiedź na to pytanie jest pozytywna. Ta refleksja przybrała postać filozofii biznesu (*business philosophy*). Wyrażenie „filozofia biznesu” jest jednak wieloznaczne, zresztą jak i sam biznes. Przykładem tej wieloznaczności może być np. „filozofia inwestowania”. Ma ona dotyczyć spójnego sposobu myślenia o rynkach, o tym jak funkcjonują lub jak nie funkcjonują, typów błędów, które leżą u podstaw zachowania się inwestorów¹⁰. W rzeczywistości chodzi tu tylko o opis funkcjonowania rynku i sposoby inwestowania na nim. I tylko tyle znaczy tu słowo „filozofia”. Na podstawie tego

⁴ P.M. Reyes, *RFID in the Supply Chain*, McGraw-Hill Companies, Inc. 2011.

⁵ K. Tsipitsis, A. Chorianopoulos, *Data Mining Techniques in CRM. Inside Customer Segmentation*, A John Wiley and Sons, Ltd., 2009.

⁶ T. Sedlacek, *Ekonomia dobra i zła*, przeł. D. Bakalarz, Wyd. Studio EMKA, Warszawa 2012.

⁷ S.N. Neftci, *Principles of Financial Engineering*, Elsevier Inc., 2008; W.B. Zhang, *Differential Equations, Bifurcations, and Chaos in Economics*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., Singapore 2005; S.I. Boyarchenko, S.Z. Levendorskii, *Non-Gaussian Merton-Black-Scholes Theory*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., Singapore 2002; Teoria Black-Scholesa dotyczy chaotycznych zachowań uczestników giełdy.

⁸ D. Sornette, R. Woodard, *Financial Bubbles, Real Estate Bubbles, Derivative Bubbles, and the Financial and Economic Crisis*, [w:] M. Takayasu, T. Watanabe, H. Takayasu (eds.), *Econophysics Approaches to Large-Scale. Business Data and Financial Crisis. Proceedings of the Tokyo Tech-Hitotsubashi Interdisciplinary Conference + APFA7*, Springer, Tokyo, Dordrecht, Heidelberg, London, New York 2010, s. 101-148.

⁹ A. Lewis (ed.), *The Cambridge Handbook of Psychology and Economic Behaviour*, Cambridge University Press, New York 2008.

¹⁰ A. Damodaran, *Investment Philosophies. Successful Strategies and the Investors Who Made Them Work*, John Wiley & Sons 2012, s. 1-2.

przykładu można również powiedzieć, że z jednej strony filozofia biznesu to sposób robienia biznesu. Z drugiej strony, jest to analiza gospodarczej dziedziny życia z użyciem pojęć i metod filozofii.

W niektórych pracach, publikowanych na stronach internetowych poświęconych problematyce gospodarczej, podkreśla się potrzebę uprawiania filozofii biznesu. Wskazuje się, że filozofia może pomóc przetrwać przedsiębiorstwom w czasach globalnej konsumpcji i globalnego kryzysu, wspomóc zrównoważony rozwój¹¹. Szczególnie nacisk kładzie się na etykę biznesu (*Business Ethics*)¹². Dotyczy ona korporacji, dostawców towaru jak i nabywców. Podkreśla się rolę etyki w podejmowaniu decyzji przez ludzi zarządzających biznesem, zwłaszcza w czasach kryzysów finansowych (np. powinni oni zwracać uwagę na związane z terminami płatności skutki finansowe u współpracujących z nimi firm)¹³.

Na koniec zwróćmy uwagę na stosunek jaki zachodzi pomiędzy prakseologią, ekonomią polityczną i teorią zarządzania. Prakseologia to teoria skutecznego działania. Jej zadaniem jest określić, co to jest sprawca, czyn, impuls, tworzywo, środek, dzieło, wytwór, metoda, skuteczność, sprawność, wydajność, oszczędność, wydajność, itd. Natomiast ekonomia polityczna wskazuje środki służące osiągnięciu celów. Stąd już widać, że tezy i pojęcia prakseologii stanowią wstępne założenia dla ekonomii politycznej i teorii zarządzania¹⁴. Niektóre z nich występują w etyce i antropologii filozoficznej.

Pojęcie przedsiębiorstwa według Bocheńskiego

Na powyżej zakreślonym tle widać, że pomysł Bocheńskiego, jakim jest filozofia przedsiębiorstwa nie jest chybionym. Jednak jego idea filozofii przedsiębiorstwa¹⁵ wydaje się być nie tyle zapomnianą, co nieznaną. Nie znajdziemy o niej wzmianki

¹¹ D. Seidman (2010), *Philosophy is Back in Business*, http://www.businessweek.com/managing/content/jan2010/ca20100110_896657.htm (2012.11.30). Z. Hull, *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, „Problemy ekorozwoju – Problems of Sustainable Development”, 3(2008), no. 1, s. 27-31. Wiele dyskusji dotyczących związku filozofii i gospodarki jest na stronie Bloomberg Business Week – Companies & Industries (<http://www.businessweek.com>). Zob. też: Philosophie & Wirtschaft (<http://www.philosophieundwirtschaft.de>).

¹² G. Enderle, *Business Ethics*, [w:] *The Blackwell Companion to Philosophy* (eds. N. Bunnin, E.P. Tsui-James), Blackwell Publishing 2003, s. 531-551.

¹³ D. Seidman (2010), *Ethical Leadership: An Operating Manual* http://www.businessweek.com/managing/content/dec2010/ca20101215_957125.htm

¹⁴ T. Kotarbiński (1958), *Traktat o dobrej robocie* (1955), [w:] *idem*, *Dzieła wszystkie*, t. 5, red. W. Gasparski i in., KNF PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2000; T. Pszczołowski, *Zasady sprawnego działania. Wstęp do prakseologii*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1967; A. Szpaderski, *Podstawy prakseologicznej teorii zarządzania*, „Master of Business Administration”, 2008, nr 3 (92), maj–czerwiec, s. 91-101.

¹⁵ J.M. Bocheński, *Przyczynek do filozofii przedsiębiorstwa przemysłowego*, [w:] *idem*, *Logika i filozofia*. Wybór pism, oprac. J. Parys, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. 162-186.

np. w historii myśli ekonomicznej¹⁶. Można zauważyć, że co najwyżej taka refleksja filozoficzna nad ekonomią pojawia się w ramach filozofii nauki¹⁷.

Bocheński przeprowadza swoją analizę pracując w nurcie filozofii analitycznej. Chce ująć pojęcie przedsiębiorstwa poprzez schemat definicji klasycznej, tzn. przez schemat: A jest B, które jest C. Stąd pojęcie przedsiębiorstwa jest definiowanym gatunkiem, natomiast rodzajem nadrzędnym jest pojęcie systemu, zaczerpnięte od L. Bertalanffy'ego¹⁸. Bocheński nie podaje jednak w sposób jawny różnicy gatunkowej dla przedsiębiorstwa.

Można spróbować tę definicję przedsiębiorstwa uzupełnić, czy wręcz zmodyfikować opierając się na aktualnie używanych pojęciach. Ogólnie mówiąc, przez przedsiębiorstwo rozumie się jednostkę gospodarczą, wyodrębnioną pod względem ekonomicznym, organizacyjnym i prawnym¹⁹. Ale nas interesuje ujęcie go w schemacie definicji klasycznej. Zwróćmy więc uwagę na to, że współcześnie pojęcie przedsiębiorstwa podpada pod pojęcie organizacji, a ono z kolei – pod pojęcie systemu. Tak więc rodzajem najbliższym dla gatunku „przedsiębiorstwo” jest pojęcie organizacji, a nie system – jak proponował Bocheński. Takie ujęcie przedsiębiorstwa jest np. zgodne z hierarchią systemów podaną przez Kennetha E. Bouldinga (1910–1993), amerykańskiego ekonomisty i jednego ze współtwórców ogólnej teorii systemów. Przedstawił on dziewięciostopniową hierarchię poziomów realnego świata, uporządkowaną według stopnia złożoności. Najniższy poziom stanowią struktury statyczne (np. atomy, kryształy). Ósmy poziom stanowią organizacje społeczne (ludzkie). Dlatego najbliższym rodzajem dla gatunku przedsiębiorstwa jest organizacja²⁰. Do takiej konkluzji uprawnia również zdanie Bocheńskiego, że przedsiębiorstwo jest na pewno jakąś organizacją ludzi²¹. Pozostaje nam jeszcze podać różnicę gatunkową. Do tej kwestii wróć po przedstawieniu analiz Bocheńskiego związanych z samym przedsiębiorstwem. Sam Bocheński ostatecznie odstąpił od próby zdefiniowania przedsiębiorstwa w schemacie klasycznym ze względu na trudności związane z różnorodnością przedsiębiorstw²².

Przede wszystkim, Bocheńskim ograniczył się w swoim rozumieniu przedsiębiorstwa do ich europejskich przykładów. Proponuje ująć przedsiębior-

¹⁶ W.J. Samuels, J.E. Biddle, J.B. Davis (eds.), *A Companion to the History of Economic Thought*, Blackwell Publishing Ltd., 2003.

¹⁷ E. Fullbrook (ed.), *Ontology and Economics. Tony Lawson and his critics*, Routledge, Taylor & Francis Group, New York 2009.

¹⁸ L. von Bertalanffy, *Historia rozwoju i status ogólnej teorii systemów*, [w:] G.J. Klir (red.), *Ogólna teoria systemów. Tendencje rozwojowe*, przeł. Cz. Berman, WNT, Warszawa 1976, s. 27-47.

¹⁹ Zob.: *Przedsiębiorstwo*, [w:] *Mała encyklopedia ekonomiczna*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1962, s. 545-546.

²⁰ K.E. Boulding, *General Systems Theory – The Skeleton of Science*, „Management Science”, 2(1965), no. 3, s. 197-208; A. Czermiński, M. Grzybowski, K. Ficoń, *Podstawy organizacji i zarządzania*, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu w Gdyni, Gdynia 1999, s. 42.

²¹ J.M. Bocheński, *op. cit.*, s. 166.

²² *Ibidem*, s. 165.

stwo w aspekcie systemowym, gdyż – jak stwierdza – nie należy ono do żadnej z kategorii filozoficznych Arystotelesa. Nie jest rzeczą, nie jest właściwością ani relacją. W tym miejscu zauważmy, że przeciwnego zdania jest Tadeusz Kotarbiński. Zgodnie ze swoim reizmem traktuje organizację jako rzecz i jako pewien rodzaj całości. Podkreśla celowościowy charakter organizacji²³. Natomiast dla Bocheńskiego przedsiębiorstwo jest systemem, czyli bytem odmiennej kategorii niż te wyliczone przez Arystotelesa. Bocheński uważa, że jest to zaniedbana przez filozofów kategoria. Niemniej na gruncie polskim pojawiły się próby – poczynione przez Mieczysława Lubańskiego²⁴ – opracowania pojęcia systemu jako kategorii filozoficznej.

Ponieważ na system składają się elementy i jakiś czynnik jednoczący je w całość, to pojawia się w sposób naturalny pytanie o elementy składowe przedsiębiorstwa i o czynnik jednoczący te elementy. Elementy składowe przedsiębiorstwa Bocheński dzieli na wewnętrzne i zewnętrzne. Do wewnętrznych zalicza kapitał, siłę roboczą, technologię. Na czynniki zewnętrzne składają się: klienci, miejsce, państwo²⁵. Czynnikiem syntetyzującym może być jeden z elementów składowych. Może to być pracodawca (kapitalizm), czy pracobiorca (socjalizm). Według Bocheńskiego błąd w analizie przedsiębiorstwa może polegać właśnie na tym, że czynnik syntetyzujący utożsamia się z jednym z jego elementów składowych. Faktycznie jednak czynnikiem syntetyzującym jest przedsiębiorca²⁶. W rozumieniu Bocheńskiego on właśnie poszukuje kapitału, technologii, zatrudnia pracowników, znajduje klientów, porozumiewa się z miejscem (gminą) i państwem. Według niego błędem jest utożsamiać przedsiębiorcę z właścicielem kapitału²⁷.

Wskazane przez Bocheńskiego elementy składowe przedsiębiorstwa znajdziemy we współczesnej literaturze poświęconej organizacjom przemysłowym. Chodzi o takie elementy jak: struktura kapitału, własność, kontrola, czynnik technologiczny w firmie i inne. Prócz tego wskazuje się w niej na problem natury firmy. Pomimo rozwoju teorii organizacji akcentuje się również słabe rozumienie wielu czynników odpowiedzialnych za zachowania²⁸. Nie można więc powiedzieć, że

²³ T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1958, s. 75.

²⁴ M. Lubański, *Informacja – system*, [w:] M. Heller, M. Lubański, S.W. Ślaga (red.), *Zagadnienia filozoficzne współczesnej nauki. Wstęp do filozofii przyrody*, ATK, Warszawa 1982, s. 13-164.

²⁵ J. M. Bocheński, *op. cit.*, s. 173, 175.

²⁶ Jest to słowo wieloznaczne. W języku angielskim odpowiada mu słowo *entrepreneur*. Zob. J.J. Chrisman, F. Kellermanns, *Entrepreneur*, [w:] C.L. Cooper (ed.), *The Blackwell Encyclopedia of Management*, (second edition), t. 3: *Entrepreneurship* (ed. by M.A. Hitt, R.D. Ireland), Blackwell Publishing Ltd. 2005, s. 61-63.

²⁷ J.M. Bocheński, *op. cit.*, s. 177.

²⁸ B.R. Holmstrom, J. Tirole, *The Theory of the Firm*, [w:] R. Schmalensee, R. Willig (eds.), *Handbook of Industrial Organization*, North-Holland Press, Amsterdam 1989, t. 1, s. 61-133. Te prace są związane z pewnym anglo-amerykańskim widzeniem przedsiębiorstwa i ekonomii. Trzeba je uzupełnić polskimi doświadczeniami, opisanymi np. w dziele E.V. Bowden (J.H. Bowden, *Ekonomia. Nauka zdrowego rozsądku*, Wydawnictwo: Fundacja Innowacja i WSSE, Warszawa 2002).

analizy Bocheńskiego nie mają żadnego znaczenia teoretycznego w rozważaniach nad naturą przedsiębiorstwa

Biorąc pod uwagę sumę sześciu kombinacji powyższych elementów składowych przedsiębiorstwa Bocheński wylicza, że są możliwe 64 „ustroje” przedsiębiorstw. Wydaje się, że przez słowo „ustroje” Bocheński ma na myśli sposób zarządzania przedsiębiorstwem. Na takie rozumienie tego słowa wskazują podane przez niego przykłady. W przypadku granicznym są reprezentowane w zarządzaniu wszystkie elementy składowe przedsiębiorstwa. Na przykład w przedsiębiorstwie kapitalistycznym zarządza przedstawiciel kapitału. Jeśli przedsiębiorstwo jest zarządzane przez pracowników to mamy izraelskie kibuce²⁹. Do tego ostatniego modelu można dodać tzw. redukcję, utworzone przez jezuitów wśród Indian Guarani w Ameryce Południowej, istniejące w latach 1609–1773³⁰. Inne realizacje sposobów zarządzania, podane przez Bocheńskiego, to: spółdzielnie (zarządzane przez klientów) miejskie i państwowe. Współcześnie można tu jeszcze dodać różne formy związane z partnerstwem publiczno-prywatnym.

Podejście proponowane przez Bocheńskiego można by wykorzystać również do analizy konfucjańskiej i islamskiej kultury pracy³¹. Ze względu na możliwość nieporozumień pomiędzy ludźmi, którzy są nośnikami elementów systemu, te analizy są ważne dla przedsiębiorstw międzynarodowych lub korzystający z outsourcingu. Ta uniwersalność podejścia Bocheńskiego wydaje się być spowodowana nie tylko użyciem analizy logicznej, ale również wykorzystaniem przez niego eksperymentu myślowego³². Jedno jak i drugie są przecież dostępne w każdej kulturze.

Bocheński stawia pytanie o cel istnienia przedsiębiorstwa. Przedsiębiorstwo ma swój cel, gdyż jest tworem ludzi. Ponieważ nośnikami elementów przedsiębiorstwa są ludzie, to mogą istnieć cele związane z poszczególnymi elementami przedsiębiorstwa, jak i cel przedsiębiorstwa jako całości. Aby w takiej złożonej sytuacji dać odpowiedź na pytanie o cel przedsiębiorstwa, Bocheński odwołuje się do scholastycznej teorii celu³³. W związku z tym rozróżnia celowość „immanentną” systemu (*finis operis*) i celowość „transcendentną” systemu (*finis operantis*). Na przykładzie mycia samochodu ilustruje te dwa rozróżnienia. Tak więc celem „immanentnym” mycia samochodu jest jego czystość, niezależnie od woli działającego. Cel ten jest narzucony przez strukturę czynności czy rzeczy. Celem „transcendentnym” będzie mycie samochodu, aby go lepiej sprzedać. Ogólnie mówiąc, problem celowości ma swoją długą i złożoną historię w filozofii i teologii.

²⁹ J. M. Bocheński, *op. cit.*, s. 177.

³⁰ J. Gać, *Raj utracony. Śladami chrześcijaństwa. Pierwsze misje jezuitów w Ameryce*, Wyd. WAM, Kraków 2006.

³¹ Zob. np.: D.A. Bell, H. Chaibong (eds.), *Confucianism for the Modern World*, Cambridge University Press, New York 2003; F. Guéranger, *Finance islamique. Une illustration de la finance éthique*, Dunod, Paris 2009.

³² J.M. Bocheński, *op. cit.*, s. 175.

³³ J.M. Bocheński, *op. cit.*, s. 179.

O genezie tego rozróżnienia Bocheński nic nie pisze. Być może, iż zaczerpnął je z teologii, gdzie na określenie skuteczności sakramentów używa się dwóch wyrażen: *ex opere operato*, tzn. łaska jest udzielana mocą dokonanego dzieła, oraz *ex opere operantis*, tzn. łaska jest udzielana mocą dokonującego dzieła³⁴. Przy okazji tej wewnętrznej celowości Bocheński porusza problem wolności w działaniu: wolność polega tu na tym, że mogę zaniechać mycia samochodu. Cel immanentny jest niezależny od ludzkiej woli. Chcąc lepiej zrozumieć ten problem można np. odwołać się do zapomnianej analizy czynu przeprowadzonej przez Jacka Woronieckiego³⁵.

Co jest immanentnym celem przedsiębiorstwa, czyli pewnego systemu? Tym celem jest produkcja. Można zaniechać produkcji, ale tego celu nie można zmienić. Ilustruje to Bocheński przykładem fabryki obuwia: wszystko tu (budynki, technologia, dodajmy jeszcze – zarządzanie i marketing) jest nastawione na produkcję obuwia. Z celem jakim jest produkcja jest związana funkcja społeczna przedsiębiorstwa: produkcja dóbr. Inne cele immanentne przedsiębiorstwa są następujące: przetrwanie (musi istnieć), rozwój (bez granic), dążenie do racjonalności (produkcji i rozwoju). Celem immanentnym przedsiębiorstwa jest również zysk, nie tylko właściciela kapitału. Rentowność przedsiębiorstwa bowiem umożliwia jego przetrwanie, produkcję i wzrost³⁶.

Pytanie o cel istnienia przedsiębiorstwa ma długą historię. Na przykład Milton Friedman utrzymywał, że przedsiębiorstwa istnieją tylko dla zysku³⁷. Pojawia się też pytanie o hierarchię tych celów, ale pozostawiam je bez odpowiedzi, jako przedmiot dalszych badań. Ten immanentny cel, jakim jest produkcja i funkcja społeczna przedsiębiorstwa, jakim jest produkcja dóbr, pozwala podać następującą definicję przedsiębiorstwa, w schemacie definicji klasycznej: p r e d s i ę b i o r s t w o j e s t t o o r g a n i z a c j a w y t w a r z a j ą c a d o b r a .

Obserwując aktualny sposób gospodarowania w Polsce, można dodać, że określenie celów immanentnych przedsiębiorstwa jest praktycznie ważne ze względu na jeden z jego elementów składowych – państwo. Jeśli celem przedsiębiorstwa jest tylko zysk, to państwo odpowiednio do tego celu kształtuje koszty pracy i przepisy podatkowe, przepisy regulujące przetargi³⁸. Do tej kwestii nawiąże jeszcze poniżej mówiąc o współczesnym kontekście ekonomicznym filozofii przedsiębiorstwa.

³⁴ W. Granat, *Dogmatyka katolicka*, TN KUL, Lublin 1956–1966, t. 8, s. 114-124.

³⁵ J. Woroniecki, *Katolicka etyka wychowawcza* (1925), RW KUL, Lublin 1986, t. 1, s. 104. Jak się wydaje, analiza przeprowadzona przez Woronieckiego nie jest znana w literaturze europejskiej.

³⁶ J.M. Bocheński, *op. cit.*, 182, 184.

³⁷ J.S. Wallace, *Value(s)-Based Management: Corporate Social Responsibility Meets Value-Based Management*, [w:] C.L. Pearce, J.A. Maciariello, H. Yamawaki (eds.), *The Drucker Difference. What the World's Greatest Management Thinker Means to Today's Business Leaders*, McGraw-Hill Companies, Inc. 2010, s. 47-59; M. Friedman, *Capitalism and Freedom* (1962), The University of Chicago Press, Chicago 1982, s. 25.

³⁸ Np. ustalając zasady zawierania kontraktów z przedsiębiorcami przy zamówieniach publicznych, respektując w tym zakresie zasady FIDIC. Zob. <http://www.fidic.org> (2012.12.15).

Przyczynek do ontologii przedsiębiorstwa

W tym punkcie chcę nawiązać do pojęcia błędu kategorialnego Gilberta Ryle'a i wykorzystać je w ocenie koncepcji Bocheńskiego. Zastanawiając się nad naturą przedsiębiorstwa Bocheński stwierdza, że nie jest ono substancją, gdyż nie jest bytem samodzielnym. Jest natomiast przypadłością w kategorii relacji, jest bytem relacyjnym. Relacja jest tu pojęta jako coś realnie istniejącego. Kresy tej relacji również są bytami realnymi. Ze względu właśnie na te relacje Bocheński odwołuje się do pojęcia systemu. Ponieważ system składa się z elementów, to odpowiada mu pewna klasa. System nie jest identyczny z klasą, gdyż system może być realny, a klasa nigdy nie jest realna. Niemniej klasa daje nam pewien wgląd w system³⁹. Tę kwestię klasy można już dalej rozpatrywać w nawiązaniu do „idealizmu logicznego” Bocheńskiego⁴⁰. W tym poglądzie Bocheńskiego na system ujawnia się jego ogólne stanowisko w kwestii uniwersaliów: jest to realizm umiarkowany⁴¹.

Jaki zachodzi związek pomiędzy pojęciem błędu kategorialnego a systemowym rozumieniem przedsiębiorstwa przez Bocheńskiego? Można od razu powiedzieć, że jest to związek zgodności. Aby to wykazać odwołam się do jednego z przykładów podanych przez G. Ryle'a, mianowicie do pojęcia uniwersytetu⁴². Zwiedzając uniwersytet zwiedzamy różne budynki, laboratoria, biblioteki. Stąd pytanie: gdzie jest w tym wszystkim uniwersytet? Odpowiedź jaką daje Ryle jest następująca: nie jest to instytucja równoległe istniejąca do budynków itd. Uniwersytet to sposób, w jaki to wszystko jest zorganizowane. Z czymś podobnym mamy do czynienia w przypadku przedsiębiorstwa. Jest to sposób zorganizowania różnorodnych elementów, jest to zasada jednocząca je. Przedsiębiorstwo nie jest przedmiotem należącym do tej samej kategorii ontologicznej, co jego elementy. Na to właśnie wskazuje również Bocheński⁴³.

Kryzys finansowy jako współczesny kontekst filozofii przedsiębiorstwa

W tym punkcie próbuję odpowiedzieć na pytanie, jaki czynnik w przedsiębiorstwie jest lub może być źródłem pojawiających się w nim kryzysów? Pytanie wydaje się być banalne, bo zawsze można odpowiedzieć, że za wszystko w przedsiębiorstwie

³⁹ J.M. Bocheński, *op. cit.*, s. 167.

⁴⁰ Związany jest on z teorią intencji drugich Jana od św. Tomasza, a ta z kolei – z teorią poznania. Zob. uwagi: J.M. Bocheński, *Logika i ontologia*, [w:] *idem*, *Logika i filozofia. Wybór pism*, oprac. J. Parys, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. 120 (106-132).

⁴¹ Swoje stanowisko wyraził wcześniej. Zob. J.M. Bocheński, *Powszechniki jako treść cech w filozofii św. Tomasza z Akwinu*, „Przegląd Filozoficzny”, 41 (1938), z. 2, s. 136-149.

⁴² G. Ryle, *Czym jest umysł?*, przekład i wstęp W. Marciszewski, PWN, Warszawa 1970, s. 49.

⁴³ J.M. Bocheński, *Przyczynek do filozofii przedsiębiorstwa*, s. 167.

jest odpowiedzialna niewidzialna „ręka” rynku, czy zarząd. Niemniej chcę na to pytanie odpowiedzieć uwzględniając koncepcję Bocheńskiego.

Wymieniając sześć elementów składowych systemu jakim jest przedsiębiorstwo, Bocheński pisze, że nośnikiem tych elementów są ludzie. O relacjach pomiędzy elementami systemu decyduje społeczna natura ludzi⁴⁴. W niej są korzenie wszelkich kryzysów.

Aby przedsiębiorstwo mogło trwać, musi istnieć solidarność pomiędzy celami poszczególnych elementów, podsystemów a celem przedsiębiorstwa. Nie ma tu miejsca na walkę, bo taka jest właśnie struktura przedsiębiorstwa. Mówiąc językiem współczesnym – w przedsiębiorstwie jest potrzebna współpraca elementów i podsystemów. Tu jest – zdaniem Bocheńskiego – miejsce na etykę. Z tej struktury przedsiębiorstwa Bocheński wyprowadza następujący ideał etyczny przedsiębiorcy i menadżera: nieegoistyczna służba przedsiębiorstwu jako całości⁴⁵. Potwierdzenie słuszności tego wniosku Bocheńskiego znajdziemy w dyskusjach dotyczących tego, jakim człowiekiem powinien być przedsiębiorca? Na przykład jakim człowiekiem być powinien co do empatii, co do zdolności społecznych⁴⁶. Tematyka ta jest ważna ze względu na zjawisko psychopatii⁴⁷ występujące w życiu społecznym: człowiek sprawny decyzyjnie nie musi posiadać zdolności społecznych (w sensie D. Golemana). Wiele uwag dotyczących umiejętności społecznych, a które można odnieść do cech charakteru kadry zarządzającej, występuje w pracach psychologa, psychiatry i filozofa Kazimierza Dąbrowskiego⁴⁸. Również Peter Drucker, uznawany za twórcę teorii zarządzania wskazywał na rolę systemu wartości wśród kadry zarządzającej. Przytacza np. benedyktyńską zasadę *Ora et labora*, konfucjańską etykę społeczną, itd.⁴⁹ Tylko w kontekście natury ludzkiej, w kontekście człowieka jako nośnika elementów systemu ma sens dyskusja na temat współpracy i rywalizacji

Współcześnie mamy do czynienia ze zjawiskiem globalizacji. Pomijając problem definicji tego zjawiska⁵⁰, dla naszych celów wystarczy wiedzieć, że istnieją wielonarodowe korporacje, których zarządzanie w rezultacie, jest niezależne

⁴⁴ *Ibidem*, s. 174.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 186.

⁴⁶ D. Goleman, *What Makes a Leader?*, „Harvard Business Review”, 2004, January, s. 4-12.

⁴⁷ R.D. Hare, *Psychopaci są wśród nas*, przeł. A. Skucińska, Wyd. Znak, Kraków 2007, s. 53.

⁴⁸ K. Dąbrowski, *Dezintegracja pozytywna*, PIW, Warszawa 1979.

⁴⁹ P.F. Drucker, *Management. Tasks, Responsibilities, Practices*, Truman Talley Books /E.P. Dutton/, New York 1986, s. 133, 219, 254-260. Istnieje też tłumaczenie polskie tego dzieła pt. *Praktyka zarządzania*, Wydawnictwo MT Biznes Sp. z o.o., Warszawa 2005.

⁵⁰ M. Pietraś, *Globalizacja jako proces zmiany społeczności międzynarodowej*, [w:] M. Pietraś (red.), *Oblicza procesów globalizacji*, Wyd. UMCS, Lublin 2002, s. 35-66.

od narodowych wizji świata, narodowych wartości, narodowych interesów⁵¹. Czy jednak nauka o zarządzaniu może być oderwana od aksjologii?⁵²

Tematyka dotycząca aspektów etycznych zarządzania przedsiębiorstwem szczególnie mocno doszła do głosu po kryzysie finansowym 2008 r. Jest on związany z globalnym charakterem życia gospodarczego⁵³. Oblicza się, że straty jako zostały poniesione w wyniku kryzysu finansowego w 2008 r. (początek kryzysu – sierpień 2007) wynoszą 27 bilionów dolarów (27 000 000 000 000)⁵⁴. Stawia się pytanie o przyczyny tego kryzysu. Wskazuje się, że jedną z tych przyczyn jest po prostu ludzka chciwość⁵⁵, czyli pewna słabość nośnika elementów systemu. Może właśnie m.in. dlatego w wielu podręcznikach z zakresu zarządzania są zawarte rozdziały poświęcone etyce. Zwraca się uwagę na to, że obecnie mamy kryzys w zarządzaniu, zamieszanie w etyce, rozwój e-biznesu, szybko zmieniające się technologie, globalizacja, outsourcing, wirtualne zespoły, zarządzanie wiedzą, globalny łańcuch dostaw. Te wszystkie zmiany wymagają, aby menadżer wyszedł poza tradycyjnie nauczane techniki zarządzania. W rozwiązywaniu tych poszczególnych problemów w zarządzaniu pojawiają się również dylematy moralne⁵⁶. Skutkiem tych zmian jest pojawienie się wątków humanistycznych w ekonomii. Przykłady tego znajdujemy np. w pracach Andrzeja Zawiaśłaka⁵⁷.

Biorąc pod uwagę przyczyny współczesnego kryzysu finansowego i związaną z nim refleksję wśród ekonomistów, można wysunąć propozycję, aby etykę biznesu oprzeć na etyce cnót lub na koncepcji człowieka społecznego Tadeusza Kotarbińskiego. W pierwszym przypadku istnieje możliwość wielu podejść, gdyż wyrażenie „etyka cnót” jest nazwą rodzajową dla wielu etyk tego typu⁵⁸. W drugim przypadku mamy do czynienia z praktyczną realizacją zasad tej etyki w biznesie.

⁵¹ P.F. Drucker, *op. cit.*, s. 12.

⁵² Ch. McMahon, *Managerial ethics and the ethical role of the Manager*, [w:] C.L. Cooper, *The Blackwell Encyclopedia of Management*, t. 2: Business ethics, (eds.) P.H. Werhane, R.E. Freeman, s. 324-327.

⁵³ J. Horodecki, P. Soroka (red.), *Przyczyny i konsekwencje globalnego kryzysu finansowo-gospodarczego i jego przejawy w Polsce*, Wydawca: Polskie Lobby Przemysłowe im. Eugeniusza Kwiatkowskiego, Warszawa 2011. Raport jest dostępny na stronie: www.plp.info.pl.

⁵⁴ D. Orrell, *Economyths. Ten Ways Economics Gets It Wrong*, John Wiley & Sons Canada, Ltd. Mississauga (Ontario, Canada) 2010, s. 2. Autor posługując się przyjętym w krajach anglosaskich sposobem liczenia i dlatego pisze o „27 trylionach” dolarów. Liczbę tę dostosowałem do sposobu liczenia przyjętego w Europie. Zob. http://pl.wikipedia.org/wiki/Liczebni_k_główne_potęg_tysiąca (2012.012.07).

⁵⁵ Szczegółowiej: (1) chciwość bankowców, (2) rządowe regulacje nie powstrzymały chciwości banków, (3) nadmierne zadłużanie się konsumentów, (4) rządowa polityka dotycząca sponsorowania przedsiębiorstw. Zob.: M.N. Baily, D.J. Elliott, *The Causes of the Financial Crisis and the Impact of Raising Capital Requirements*, [w:] A. Demirgüç-Kunt, D.D. Evanoff, G.G. Kaufman (eds.), *The international Financial Crisis. Have the Rules of Finance Changed?*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., Singapore 2011, s. 59-71.

⁵⁶ R.L. Daft, *Management*, Thomson South-Western (printed in USA) 2008 (wyd. 8), s. 138-171. Zob. też: C. Williams, *Management*, Thomson South-Western (wydrukowano w Kanadzie) 2007, wyd. 4.

⁵⁷ A.M. Zawiaślak, *O kwantach, rynkach i ekonomistach. Ikebana zadziwień i paradoksów*, Wyd. Poltext, Warszawa 2011. Zob. również: E. Mączyńska, *Ekonomia a przełom cywilizacyjny. Pytania otwarte*, „Studia Ekonomiczne”, INE PAN, 2009, nr 3-4, s. 137-156.

⁵⁸ M. Slote, *Virtue ethics*, [w:] J. Skorupski (ed.), *The Routledge Companion to Ethics*, Routledge, Taylor & Francis Group, London, New York 2010, s. 478-489.

Osoby fizyczne jak i prawne, które realizują zasady etyki i zasady dobrej roboty sformułowane przez Kotarbińskiego, otrzymują medal. Przyznaje go Komitet Nauk Organizacji i Zarządzania PAN od 2000 r. Wśród laureatów medalu są m. in. K. Penderecki, A. Dymna, B. Gates, J. Giedrojc, Z. Religa, A. Wajda, J. Owskiak.

Zajmując się filozofią przedsiębiorstwa, trzeba sobie zdawać sprawę z tego, że na przedsiębiorstwo inaczej patrzy ekonomista, inaczej specjalista od zarządzania, a jeszcze inaczej socjolog (gospodarki, rodziny, itd.). Filozof ma do dyspozycji kilka aspektów. Może spojrzeć na przedsiębiorstwo w aspekcie ontologicznym, epistemologicznym, antropologicznym, etycznym. Te analizy filozofa też będą wyglądały różnie, zależnie od tego, co się uzna za filozofię pierwszą (ontologię – Arystoteles, epistemologię – Kant, antropologię – Heidegger, etykę – Levinas). Dla Bocheńskiego filozofią pierwszą była ontologia. Jednak osiągnięte wnioski mogą być bardzo podobne, niezależnie od punktu wyjścia, gdyż podstawą dla refleksji filozoficznej we wszystkich możliwych podejściach jest społeczna natura człowieka oraz to, że jego działania mają charakter moralny.

Na koniec dodaję postulat: rozwiązań dla polskich spraw powinna dostarczać polska myśl filozoficzna.

Andrzej Kmiecik

About Joseph M. Bocheński's Philosophy of Enterprise and the Causes of the Present Financial Crisis

Abstract

This article is connected with my research in the area of computer simulation of social behavior. My purpose is to propose new topics for philosophical research, and to attempt to depict the present world financial crisis through Bocheński's analysis of company. For example I propose a philosophy of management based on virtue ethics, business philosophy based on Kotarbiński's ethic, etc. The fundamental cause of the financial crisis in the USA and Europe is the greed of managers of banks.

The structure of this text is as follows: (1) Some methodological remarks; (2) What is the philosophy of enterprise and what is its place in philosophy?; (3) State of research; (4) Bocheński's stand; (5) A contribution to the ontology of company; (6) Financial crisis – the present context of the philosophy of enterprise.

Keywords: enterprise, ontology, financial crisis, Joseph M. Bocheński.